

BİR İNANÇ MERKEZİ VE TARİHİ MEKÂN OLARAK EBÛ KUBEYS DAĞI HAKKINDAKİ RİVAYETLERİN TESPİTİ

Halil ORTAKCI*

Öz

İslâm öncesinden itibaren hacıların Mekke'de ziyaret ettikleri yerlerden biri de Kâbe'ye en yakın dağ olan Ebû Kubeys'tir. Halk tarafından ziyaretgâh edinilmesi ve üzerinde çeşitli tarihî hadiselerin meydana gelmesi sebebiyle bu dağ hakkındaki birçok rivayet, kaynaklarda yer almaktadır. Bu çalışmada 1980'li yıllarda yıkılıp yerine saray inşa edilen Ebû Kubeys ile ilgili söz konusu dağın rivayetler tespit edilerek dağın bir inanç merkezi ve tarihî mekân olarak önemi ortaya konulacaktır. Ayrıca bu yerin coğrafi yapısı, isimlendirilmesi, mesellere konu olması, rasat merkezi olarak kullanılması ve üzerine inşa edilen ribat, mescit, zâviye gibi yapılar hakkında bilgiler verilecektir. Böylece Ebû Kubeys'in İslâm kültür ve medeniyeti açısından önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mekke, Dağ, Ebû Kubeys, İnanç Merkezi, Tarihî Mekân

Determination of the Narrations about Abū Qubays Mountain as a Belief Center And Historical Site

Abstract

Abū Qubays is the closest mountain to the Ka'ba and the one of the most visited places in Mecca since pre-Islamic times. This mountain has been visited by the people/pilgrims and many historical events have occurred on it. Therefore, many narrations about this place exist in the literature. In this study, these scattered narrations related to Abū Qubays, which was demolished in 1980s and a palace was built, will be identified and the importance of the mountain as a belief center and historical place will be revealed. Further information will be provided about the geographical structure of the mountain, how it is being named and subjected to parables as well as its utilization as a center of observation and the structures like ribat, mosque and zaviye built on it. Thus, why the mountain is so important in Islamic culture and civilization will be better understood.

Keywords: Mecca, Mountain, Abū Qubays, Faith Center, Historical Site

Makalenin Geliş Tarihi: 10.06.2020; Makalenin Kabul Tarihi: 04.10.2020

*Arş. Gör. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı, ORCID ID: 0000-0003-1459-843X; e-mail: halilortakci@hotmail.com

Giriş

Üç semavî dinin ilk vahiylerinin indiği dağlar, tarih boyunca farklı milletler tarafından inanç-kült merkezleri olarak görülmüştür. Yunanistan'da Athos; Suriye'de Hermon; Mısır'da Sina; Filistin'de Tabor dağları buna misal olarak verilebilir.¹ Diğer milletlerde olduğu gibi Câhiliye döneminden itibaren Araplarda dağlar, inanç merkezi olmanın yanı sıra kültürün de önemli ögesi olmuştur. Bu, İmruu'l-Kays'ın meşhur kasidesinin ikinci dizesinde görülür.² Şiirde geçen ed-Dehûl ve Havmel'in iki ayrı dağ olduğu söylenir.³ Güney Arabistan yazıtlarındaysa dağlar bir kült merkezi olarak geçmektedir. Örneğin Ja 2864⁴ künyeli yazıtta Şhrrm (شحررم) adlı dağın üzerine inşa edilen bir tapınaktan bahsedilmektedir. Buna ek olarak Mekke'de vahyin geldiği Nur ve hac esnasında üzerinde vakfe yapılan Arafât dağları, İslâm kültüründe mühim bir yere sahiptir.

Bugün bütün gelişmiş ülkelerde tarihî mekânların korunmasına yönelik katı yasalar vardır. Ancak Mekke'ye gidenler dağlar başta olmak üzere topografyanın -dolayısıyla siyer coğrafyasının- yerle bir edildiğini görmektedir. Şehirde yok edilen tarihî mekânlardan biri de Kâbe'ye en yakın dağ olarak bilinen Ebû Kubeys'tir. Burası, tıraşlanarak üzerine bir saray inşa edilmiştir. 2016 yılında umre ibadetini ifâ etmek için Mekke'ye gidip dağın geldiği hali gördüğümde, tarihte birçok hadiseye şahitlik eden bu yer ile ilgili bilgileri derleyerek İslâm kültür ve medeniyetinde Ebû Kubeys'in önemini ortaya koyan bir çalışma yapmaya karar verdim. Dolayısıyla bu makale, Ebû Kubeys etrafında şekillenen, çoğu abartılı rivayet ve inançları açığa çıkarmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda çalışmada Ebû Kubeys'in Câhiliye'den itibaren halk tarafından kutsiyet atfedilen ve üzerinde tarihî hadiselerin yaşandığı önemli bir yer olduğu ortaya konulacaktır. Ayrıca buranın coğrafi yapısı, isimlendirilmesi, mesellere konu edilmesi, rasat merkezi olarak kullanımı ve üzerine inşa edilen yapılar hakkında bilgiler verilecektir.

- 1 Shahr Arzy vd., "Vahiyler Niçin Hep Dağlarda Geldi? Mistik Tecrübelerin Bilişsel Nörobilim ile İlişkisi", çev. Ali Kuşat vd., *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2012), 89.
- 2 قفا نك من ذكرى حبيب ومنزل بسقط اللوى بين الدخول فحومل
"Siz ikiniz durun da sevgilinin ve onun ed-Dehûl-Havmel arasında bulunan Sıktî'l-Livâ'daki evinin hatırasına ağlayalım."
- 3 Farîk el-Sahra, "Cevletü beyne'd-dehûli ve havmel - Cebelü's-Şâkıb" (Erişim 18 Haziran 2020).
- 4 http://dasi.cnr.it/index.php?id=dasi_prj_epi&prjId=1&corId=0&colId=0&navId=763801054&recId=9141

1. Coğrafi Yapısı

Mekke'nin -Ku'aykîân ile birlikte- iki büyük dağından biri olarak bilinen Ebû Kubeys, şehirdeki Handeme ve Süveydâ adlı dağlara kadar uzanır.⁵ 460 m. yüksekliğinde olan⁶ Ebû Kubeys, Kâbe'nin 100 metre doğusunda; Ku'aykîân ise batısında yer alır.⁷ Ahşebân olarak adlandırılan bu iki dağ, Kâbe'nin de içinde bulunduğu Bathâ vadisinin bir kısmını hilal gibi çevreler.⁸

Beyaza yakın koyu bir renkte olan Ebû Kubeys, konum olarak Kâbe'ye en yakın dağdır. Safâ Tepesi, buranın bir uzantısı iken 1955 yılında Ebû Kubeys'le arasındaki bağlantı koparılmıştır. Dağa; Şi'bü Ömer, Şi'bü Ali ve Şi'bü Ecyâd-i Sağîr taraflarından giden yollar vardı.⁹ Konumu ve yükseltisi sebebiyle Mekkeliler, "Ebû Kubeys'e çıkan Tâif'i görür." derdi.¹⁰ Üzerindeyse Ebû Yezîd adlı meşhur bir kaya vardı.¹¹

1980'li yıllarda tıraşlanan Ebû Kubeys'in yapılan imar planları çerçevesinde kalan kısımlarına yönelik de yıkım çalışmaları devam etmiştir. Ancak 'Jeoloji Araştırması'nın' raporlarında dağın Safâ Kapısı tarafında Zemzem'in ana kaynağının yer aldığı ve burası yıkıldığı takdirde pınarın zarar göreceği anlaşılmıştır. Bundan dolayı da Ebû Kubeys'in tamamen yıkılması imkânsız hale gelmiştir.¹²

Mekke'de Ebû Kubeys ve diğer dağların yıkılarak üzerine imar faaliyetlerinde bulunulmasının temel sebeplerinden birinin ekonomik kaygılar olduğu söylenebilir. 1981 yılında Makky'nin yazdığı doktora tezinde bulunan bir grafikte harem çevresindeki dağlarla birlikte Kâbe'ye yakınlığı sebebiyle Ebû Kubeys'in arazi değerinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir.¹³

5 Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdullah b. Aḥmed el-Ezrakî, *Aḥbâru Mekke ve mâ câ'e fihâ mine'l-âşâr*, thk. Ruşdî Şâlih Melḥas (Beirut: Dâru'l-Endelus, ts.), 2/266.

6 Rubin Uri, "Abû Qubays", *The Encyclopaedia of Islam* (Leiden: E.J. Brill, 2008), 1/50.

7 Abdullah A. Boks, "Ebûkubey's", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/280.

8 Ekrem Zıya el-Ömerî, *es-Sîratü'n-nebeviyyeti's-şahîha muḥâveletün li-tatbîki kavâ'id-i di'l-muḥaddisîn fî naḥdi rivâyâti's-sîrati'n-nebeviyye* (Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1994), 1/77; Halil Aldemir, "İslâm Öncesi Mekke Ekonomisinin Kur'an Daveti Açısından Değerlendirilmesi", *Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu* (İstanbul, 2011), 281.

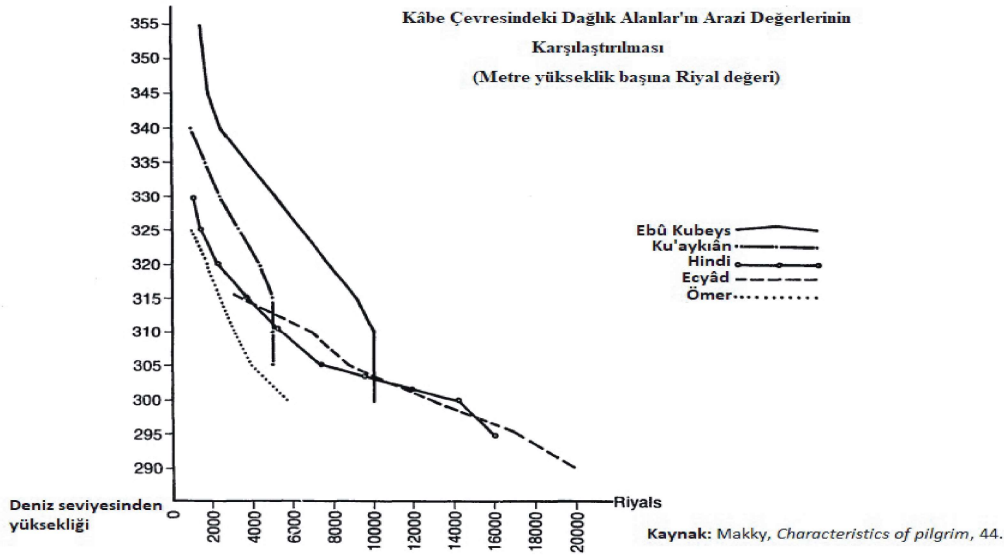
9 Kâtib Merâkeşî, *el-İstibşâr fî 'acâibi'l-Emşâr* (Bağdat: Dâru's-Şüûni's-Sekâfe, 1986), 5.

10 Âtik b. Gays el-Bilâdî, *Me'âlimü Mekke et-tarihiyye ve'l-eseriyye* (Mekke: Dâru Mekke, 1980) 20-21.

11 Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs el-Fâkihî, *Aḥbâru Mekke fî kadîmi'd-dehr ve ḥadîsih*, thk. Abdülmelik Abdullah Dehîş (Beirut: Dâru Hıdr, 1993), 4/22.

12 Anwar Al Sadat, "Zamzam springs prevent the demolition of Mt. Abu Qubais", *Arab News* (10 Mayıs 2013).

13 Ghazey Abdul Wahed Makky, *Characteristics of pilgrim accommodations in Mecca and ecommendations for improvements* (Michigan: Michigan State University, Department of Geography, Doktora Tezi, 1981) 44.

(Kaynak: Makky, *Characteristics of pilgrim*, 44)

1980 yılında Kral Halid b. Abdülaziz tarafından Ebû Kubeys'in üstündeki 240.000 m² alana kraliyet sarayı inşa edilmeye başlanmıştır. Kral Fahd zamanında müstemilatına bazı eklemelerle inşaat tamamlanmıştır. Bu saray, Ramazan ayının son on gününde kralların ikamet etmeleri için kullanılmaktadır. Ayrıca burada 2005 yılında "Üçüncü Olağanüstü İslâm Zirvesi" yapılmış; 2006'da Irak'taki siyasî durum görüşülerek "Mekke Vesîkası" imzalanmış; 2008'de "Uluslararası İslâm Diyalog Konferansı" düzenlenmiştir.¹⁴

2. İsimlendirilmesi

Dağın; Cürhüm,¹⁵ Mezhic veya İyâd¹⁶ kabilesine mensup olan Ebû Kubeys adlı kişiden dolayı bu ismi aldığına inanılır.¹⁷ Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229), bu adamın Ebû Kubeys b. Şâmih olduğunu, amcasının kızıyla Amr b. Madâd arasındaki ilişkiyi ifşa etmesi üzerine iki sevgilinin ayrılmak zorunda kaldıklarını aktarmaktadır. Onun naklettiğine göre ayrılık sebebiyle üzülen Amr, Ebû Kubeys'i öldürmek üzere yemin etmiştir. O da korkarak bu dağa kaçmış¹⁸ ve bir bina inşa etmiştir.¹⁹

14 Deynâ Abdülhalık, "Tu'rafü 'alâ 'Kaşri's-Şafâ'. muķirru ikâmeti'l-melik bi'l-'aşri'l-evâhîr ve yuhtağanü ĳumamü Mekke", *el-Vađan* (31 Mayıs 2019).

15 Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî Bağdâdî Rûmî el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1995), 1/81.

16 Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdülaziz b. Muhammed el-Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1992), 1/401.

17 Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, *el-Cibâlû ve'l-emkine ve'l-miyâh*, *thk. Ahmed Abdüttevâb 'Avz* (Kahire: Dâru'l-Fazîle, 1999), 27.

18 el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/80-81.

19 Zemahşerî, *el-Cibâlû ve'l-emkine ve'l-miyâh*, 27.

Diğer rivayetlerdeyse Hacerülesved'in veya ilk ateşin buradan alınması (iktibası) sebebiyle bu ismi aldığı aktarılmaktadır.²⁰ Ancak Câhiz, Ebû Kubeys adının son Lahmî kralı Ebû Kâbûs'tan geldiği görüşündedir.²¹ Ezrakî ise Mekkeliler arasında Ebû Kubeys b. Şâmih rivayetinin daha meşhur olduğunu ifade etmektedir.²² Nevevî de bu rivayeti doğru kabul etmektedir.²³

Atâ b. Ebî Rebâh, bu dağ ile ilgili Mekkelilerden bazılarının "Ebû Kubeys, İbrahim el-Kabîsî'nin mescididir. O, ilk geldiğinde burada ikamet etmiştir. Bundan dolayı da dağ, onun ismiyle adlandırılmıştır." dediğini nakletmektedir.²⁴ Nuh Tufanı esnasında Ebû Kubeys'in Hacerülesved'i sakladığına inanılması sebebiyle Câhiliye döneminde el-emîn olarak adlandırıldığı da rivayet edilmektedir.²⁵ Ebû Kubeys isminin kökeniyle ilgili söz konusu efsanevî rivayetler, halk tarafından kutsal kabul edilmesiyle yakın ilişkilidir.

3. Kutsiyet Atfeden Rivayetler

İnsanın mekâna kutsallık atfetmesinin sebebi, doğuştan gelen barınma ihtiyacı ve inanma duygusudur. Kur'an'da bu yönelim, Kâbe'den başlayarak harem bölgesi, Sina Dağı ve Aksa Mescidi vb. birçok yeri tarif ederken net bir şekilde ortaya konulmuştur. Ayetlerde aşkın varlığın yer, gök ve dağlara tecelli ettiğinin belirtilmesi, mü'minin çevreye bakışını doğrudan etkiler.²⁶ Diğer dinlerde de belirli bir mekânın mukaddes kabul edilerek diğer yerlerden ayırıştırılmasına yönelik inanç ve uygulamalar vardır.²⁷ Mübarek kabul edilen yerler içerisindeyse üzerindeyken insanın kendisini yaratıcıya yakın hissettiği dağlar, ayrı bir öneme sahiptir.²⁸ Zira bu yerler birer mekân olarak "zihinsel olanla kültürel olanı, toplumsalla tarihseli birbirine bağlar."²⁹

İslâm öncesinden itibaren Araplarda dağlara kutsiyet atfetme geleneği yaygındır. Çünkü çölde yaşayan Araplar için dağlar, bir kült merkezi olmanın

20 el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/80-81.

21 Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî el-Câhiz, *Kitâbü'l-hayvân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 1/223.

22 Ezrakî, *Aḥbâru Mekke*, 2/266.

23 Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâi ve'l-lügât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 4/108.

24 Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs el-Fâkihî, *Aḥbâru Mekke fî kadîmi'd-dehr ve ḥadîsih*, thk. Abdülmelik Abdullah Dehîş (Beyrut: Dâru Hıdır, 1993), 3/389.

25 Zemahşerî, *el-Cibâlü ve'l-emkine ve'l-miyâh*, 27.

26 Ömer Faruk Yavuz, "Kur'an'da Kutsal Mekân, Zaman ve Eşya Kavramlarının Sembolik Değeri", *Milel ve Nihal* 3/1-2 (Aralık 2005), 54-55.

27 Salim Öğüt, "Harem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/127.

28 Ömer Faruk Harman, "Dağ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/400.

29 İlyas Uçar, *Mekânın Üretimi -Hz. Muhammed Dönemi Medine'de Gündelik Hayat* (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 46.

yanı sıra fırtınalar³⁰ ve saldırılar esnasında sığınak olup tehlikelere karşı da gözetleme kulesi işlevine sahipti.³¹

Arapların dağlara tehannüs için gitmeleri, kutsal dağ inancıyla ilişkilendirilebilir. Bu durumun İslâm'dan sonra da devam ettiği bir gerçektir. Zira Kur'an'da (bk. "el-Kasas 28/38; el-Mü'min 40/36") dağlar yaratıcının aşkınlığının ve büyüklüğünün göstergesi olmuştur.³²

Her ne kadar Kur'an'da ismi geçmese de geleneksel olarak Müslümanların kutsal kabul ettikleri dağlardan biri de Kâbe'ye en yakın dağ olan Ebû Kubey's'tir. Kaynaklarda bu dağın faziletiyle ilgili çok sayıda rivayet ve efsane yer almaktadır. Bu aktarımların büyük bir kısmının halk inancının ötesine geçmediği bir gerçektir. Bununla birlikte harem sınırları içerisinde yer alması ve Kâbe'ye olan yakınlığı sebebiyle en faziletli dağ olduğuna³³ yönelik bir takım yüceltici rivayet ve inançların ortaya çıktığı da düşünülebilir. Çünkü Ebû Kubey's'in Allah Rasûlü'nün (s) daha fazla vakit geçirmesi sebebiyle Hira Dağı'ndan dahi üstün olduğuna yönelik inançlar vardır.³⁴ Ayrıca Hz. İbrahim'in Kâbe'yi inşa ederken özellikle Sînâ, Beytü Makdis, Cudi ve Lübnan dağlarıyla birlikte Ebû Kubey's'ten aldığı taşları kullandığına yönelik söylentiler,³⁵ buraya yüklenen kutsiyetin derecesini göstermektedir. Ancak çalışmada söz konusu rivayetlerin tartışılması ve çürütülmesinden ziyade ortadan kaybolan bu dağ ile ilgili nakillerin bir araya getirilerek İslâm rivayet geleneğinde Ebû Kubey's'in öneminin ortaya konulması hedeflenmektedir. Bu dağın kutsallığına yönelik inançlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Yeryüzünün İlk Dağı: Rivayetlere göre Ebû Kubey's, dünyada yaratılan ilk dağdır. Yeryüzündeki diğer bütün dağlar ise onun bir uzantısıdır.³⁶ Bu aktarımların Kâbe'nin yeryüzündeki ilk ev olduğuna yönelik ayetten³⁷ mülhem olduğu³⁸ düşünülebilir.

30 Tebük Gazvesi sırasında meydana gelen fırtınada Müslümanlardan bir kişi fırtına sebebiyle Tayy Dağları'na sığınmak zorunda kalmıştı. bkz. Ümit Eskin, *Risalet Görevinin Başlangıcından Vefatına Kadar Hz. Peygamber'in Hayatında Hediye* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 109.

31 Ayrıca Câhiliye döneminde efendilerinden kaçan köleler dağlara sığınır ve burada eşkıyalık faaliyetlerinde bulunurlardı. bkz. Hakan Temir, "İslâm'dan Önce Arap Yarımadasındaki Sa'âlik Grupları -Arap Kargaları Taifesinin Örnekleri-", *Siyer Araştırmaları Dergisi* 4 (25 Haziran 2018), 151.

32 Harman, "Dağ", 8/401.

33 Salâh Abbas Hasan es-Sûdânî, *el-Hayâtü'l-ictimâ'iyye fî'l-Hicâz kable'l-İslâm* (Amman: Merkezü'l-Kitâbi'l-Akademi, 2016), 19.

34 İbn Zahîra, *el-Câmi'u'l-latîf fi fağli Mekke ve ehlihâ ve binâi'l-beyti's-şerîf*, thk. Ali Ömer (yy.: Mektebetü'-Şekafeti'd-Dîniyye, 2003), 297.

35 Seyfüddîn Ebû Bekr b. Abdillâh b. Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer ve câmi'u'l-ğurer*, thk. Berand Ratke vd. (yy.: İsa el-Bâbî el-Halebî, 1982), 1/153.

36 el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 4/20.

37 Âl-i İmrân, 3/96.

38 Ebû Cafer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Câmiü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân*. (Beyrut : Dârü'l-Ma'rife, 1986), 3/60.

2. Peygamber Mezarı: Ebû Kubeys'in peygamberlerin defnedildiği kutsal bir dağ olduğuna yönelik inançlar vardır. Rivayete göre Hz. Âdem, oğulları tarafından Ebû Kubeys'te kazılan kenz adlı mağaraya defnedilmiştir. Tufan esnasında Hz. Nuh'un onu buradan alarak tabutla birlikte gemiye götürdüğü, gemi karaya oturduğundaysa gelip tekrar bu mağaraya gömdüğü kaynaklarda geçmektedir.³⁹ Ayrıca burada Hz. Havva ve Hz. Şît'in de mezarının yer aldığına inanılır.⁴⁰

3. Hacerülesved: Rivayete göre Nuh Tufanı'nın akabinde Cennet'ten geldiğine inanılan Hacerülesved, Ebû Kubeys Dağı'nda kalmıştır. Hz. İbrahim, oğlu İsmail'le birlikte Kâbe'nin temellerini yükseltirken Ebû Kubeys'ten, Hacerülesved'in kendisinde olduğuna yönelik bir ses gelmişti. Hz. İsmail de tavafın başlangıç ve bitiş noktasını belirlemek için bu taşı aşağı indirmişti.⁴¹ Başka bir rivayetteyse Tufan sırasında Allah'ın Hacerülesved'i bu dağa emanet ettiği ve "Evimi yapacak olan dostumu (Hz. İbrahim) gördüğün zaman taşı ona ver." dediği aktarılmaktadır. Rivayete göre Hz. İbrahim ve oğlu bu taşın üzerine Kâbe'yi inşa etmiştir.⁴²

İbn Sa'd, Hacerülesved'in Hz. Âdem tarafından Ebû Kubeys'e yerleştirildiğini, karanlık gecelerde ay gibi parlayarak Mekkelileri aydınlattığını aktarmaktadır. Onun aktardığına göre Câhiliye döneminde hayızlı ve cünüp olanlar Ebû Kubeys'e çıkar ve bu taşla dokunarak üzerlerindeki manevî pislikten kurtulduklarına inanırlardı. Bundan dolayı da taş kararmıştı. Ayrıca İbn Sa'd, Hacerülesved'in Hz. Peygamber'in bi'setinden dört sene önce Kureyşliler tarafından Ebû Kubeys'ten indirilerek Kâbe'ye yerleştirildiğini nakletmektedir.⁴³ Ancak Amr b. Luhay'dan önce bu kutsal taşın Ebû Kubeys'ten indirildiği de söylenmektedir. Bundan dolayı da Amr, Kâbe'ye putları yerleştirmek için kendince bir dayanak bulmuştur.⁴⁴

4. Hz. İbrahim'in Çağrısı: Hacc Sûresi 27. ayette bahsedilen Hz. İbrahim'in insanları hacca davet ettiği mekânın Ebû Kubeys olduğu aktarılır. Ancak Ezrakî, bu rivayetin doğru olmadığını nakleder.⁴⁵

39 el-Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 1/71.

40 Muhammed b. Ahmed b. Ali et-Taķî el-Fâsî, *Şifâü'l-garâm bi aḥbâri'l-beledi'l-ḥarâm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 1/365.

41 Ezrakî, *Aḥbâru Mekke*, 2/266.

42 Ezrakî, *Aḥbâru Mekke*, 1/65.

43 Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî İbn Sa'd, *et-Ṭabaķâtü'l-kübrâ*, thk.: Muhammed Abdülkadir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 1/31.

44 F. E. Peters, *The hajj: the Muslim pilgrimage to Mecca and the holy places* (Princeton: Princeton University Press, 1994), 13.

45 Ezrakî, *Aḥbâru Mekke*, 2/101.

5. Âtike'nin Rüyası: Bedir Savaşı'ndan önce Âtike bnt. Abdülmuttalib'in bir rüya gördüğü nakledilir. O, rüyasında Mekke'ye gelen bir atlının önce Kâbe'ye geldiğini sonra da Ebû Kubeys'e çıktığını görmüştür. Gelen bu atlı, bir veya iki gece içerisinde savaş çıkacağını haber vermiş; Ebû Kubeys üzerinden bir kayayı Kâbe'nin üzerine doğru yuvarlayarak Beyt'in yıkılmasına sebep olmuştur.⁴⁶

6. Müşriklerin Mucize Beklentisi: Mekkeli müşriklerden bir grubun Allah Rasûlü'ne (s) gelip "Eğer doğru söylüyorsan, haydi biz buradayken yarısı Kuaykîân Dağı'nın diğer yarısıysa Ebû Kubeys'in üstüne gelecek şekilde ayı ikiye yar da görelim." dediği ve bunun üzerine ayın bir parçası Ebû Kubeys'in üzerine gelmek üzere ikiye ayrıldığı rivayet edilmektedir.⁴⁷

7. Dua ve Toplanma Yeri: Ebû Kubeys, hacılar tarafından kutsal bir yer olarak kabul edildiği⁴⁸ için burada yapılan duaların kabul edileceğine inanılır.⁴⁹ Abdülmuttalib'in Hz. Peygamber'i Ebû Kubeys Dağı'na götürerek yağmur duası yaptığı ve hemen sonra yağmur yağdığı rivayet edilir. Aktarıldığına göre Abdülmuttalib burada şöyle dua etmiştir: "Allahım! Üzerimizdeki üzüntüyü kaldır. Dostlarına yardım et. Senin ilmin kendindedir. Sen ki biz kullarına haremının hatırına istemeden nimet verensin. Kuraklık sebebiyle deve ve davarlar birer birer öldüler. Onlar hallerini sana şikâyet ediyorlar. Allahım bizi duy; bol ve faydalı yağmur yağdır beldemize."⁵⁰

Araplar, Ebû Kubeys'in baş ağrısına şifa olduğuna inandıkları için koyun kellesi yiyorlardı. Bundan dolayı dağın üzeri küçükbaş hayvan kafatasıyla doluydu.⁵¹ Ayrıca burası Câhiliye'den itibaren Arapların inzivaya çekildikleri ve hakkında birçok mitoloji ve hikâye ürettikleri bir yer olmuştur. Hatta "Câhiliye Arapları haclarını tamamlamak ve dileklerini ilahlara arz etmek için bu dağın üzerine çıkarlardı."⁵²

46 Ebû'l-Hasan Mukatil b Süleyman b Beşir Mukatil b Süleyman, *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*. (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423), 2/106; Ebû Cafer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Târîhu't-Taberî: Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk* (Beyrut: Dâru't-Türâs, 1967), 2/428.

47 Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsbehânî, *Delâilü'n-nübüvve*, thk. Muhammed Ravâs Kal'acî (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1986), 279.

48 Muhammed b. Ahmed b. ez-Zıya Muhammed el-Kuraşî İbnü'z-Zıyâ, *Târîhu Mekketi'l-Müşerrefe ve'l-Mescidi'l-Harâm ve'l-Medîneti's-Şerîfe ve'l-Kabrü's-Şerîf*, thk. Alâ' İbrahim-Ey-men Nasr (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 195.

49 Aşir Örenç, "Hadisler Çerçevesinde Mekke Şehri ve Fazileti", *Tarih Okulu Dergisi (TOD) = Journal of History School (JOHS) [Tarih Okulu]* 22 (2015), 107.

50 Ebû Sa'd el-Âbî, *Nesru'd-dür f'l-muhâdarât*, thk. Halid Abdülgani (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 4/26.

51 Kazvîni, *Âsâru'l-bilâd ve ahbâru'l-ibâd*, 71.

52 Emrah Dindî, "Câhiliye Arap Hac Ritüellerinin Kur'an'daki Menâsikle Diyalektik İlişkisi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/1 (15 Haziran 2017), 584, 605.

8. Dâbbetü'l-arz: Kıyamet alameti olarak bilinen Dâbbetü'l-Arz isimli yaratığın başı gökte ayakları yerde olarak Ebû Kubeys dağında ortaya çıkacağına inanılır.⁵³

4. Tarihî Mekân

Rasûlullah'ın (s) "*Uhud Dağı bizi sever biz de onu severiz.*"⁵⁴ sözünden de anlaşılacağı üzere önemli olayların meydana geldiği yerlerin hatırası, mekâna ruh atfedilerek canlı tutulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda hadiselerin zuhur ettiği yerler, olayların şahididirler. Bazı haberlere göre de ahirette gördüklerine şahadet edeceklerdir. Bu açıdan bakıldığında Ebû Kubeys'in de tarih boyunca Kâbe'de meydana gelen birçok hadiseye şahitlik ettiği bir gerçektir. Kaynaklarda Ebû Kubeys'te meydana geldiği haber verilen hadiseler şunlardır:

1. Cürhüm'ün Yerleşmesi: Hz. Hacer'in zezemi bulmasından sonra Cürhüm kabilesinin Şâm taraflarına göç için yol alırken Ebû Kubeys'in üzerinde kuşların daire çizdiğini görerek su ümidiyle geldikleri⁵⁵ ve bu dağın üstünde durup suyun yerini tespit ettikleri rivayet edilir.⁵⁶

2. Fil Hadisesi: Ebû Kubeys, fil ordusu geldiğinde Mekkelilerin sığındığı bir yer olmuştur. Abdülmuttalib ile birlikte Hakîm b. Hizâm ve Kureyş'in önde gelenleri buraya çıkararak olan biteni izlemişlerdir.⁵⁷

3. Hilfu'l-Fudûl: Kur'an'da ebter olarak isimlendirilen⁵⁸ Âs b. Vâil, Câhiliye döneminde Yemen'den gelen bir tüccarın mallarını alıp parasını ödememişti. Bunun üzerine adam, Ebû Kubeys'e çıkararak zulme uğradığına ve yardıma ihtiyaç duyduğuna yönelik bir şiir inşâd etti. Hadiselere şahit olan Zübeyr b. Abdülmuttalib, Abdullah b. Cüd'an'a giderek Hilfu'l-Fudûl'ü kurmaya ikna etti. Sonra da Yemenlinin Âs b. Vâil'den hakkını almasını sağladılar.⁵⁹

53 Kemalüddin Muhammed b. Musa b. İsa ed-Dümeyrî, *Hayâtü'l-hayvânî'l-kübra* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ty.), 1/451.

54 Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Müsnedü's-şahîh el-muhtasar bi nakli'l-'adl 'ani'l-'adl ilâ Rasûlillâh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1374-75/1955-56), 2/1011.

55 Abdülmelik b. Hüseyin b. Abdülmelik el-'İsâmî, *Semtu'n-nücûm el-'avâlî fî enbâi'l-evâil ve't-tevâlî*, thk. Adil Ahmed Abdülmecud-Ali Muhammed Ma'ûz (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988), 1/187.

56 Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf Salihî eş-Şâmî, *Sübülül-hüdâ ve'r-raşâd fî sîreti hayri'l-'ibâd*, thk. Adil Ahmed Abdülmecud-eş-Şeyh Ali Muhammed Ma'ûz (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 1/151.

57 Şehabeddin Ahmed b. Abdülvehhab b. Muhammed en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb* (Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiku'l-Kavmiyye, 2002), 15/308.

58 Mustafa Fayda, "Âs b. Vâil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/449.

59 Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî, *er-Resâ'ilü's-siyâsiyye* (Beyrut: Dârun ve Mektebetü'l-Hilâl, ty.), 414-416.

4. Davet: Hz. Peygamber, akrabalarını uyarmasına yönelik ayet inince Ebû Kubeys'in üstüne çıkarak Mekke eşrâfını yanına çağırarak "Ey Abdümenâfoğulları şüphesiz ben bir uyarıcıyım." diye bağırarak tebliğde bulunmuştu. Bunun üzerine toplanan Mekkeliler ondan birçok mucize getirmesini istemişlerdi. Onların talep ettikleri mucizelerden biri de Ebû Kubeys'in üzerinde bulunan Hz. Peygamber'in ayağının altındaki kayanın altına çevrilmesidir.⁶⁰

5. Boykot: İslâm'ın Mekke döneminde Müslümanlara yönelik müşriklerin boykotu esnasında Hâşimoğullarının sığındığı mahalle olan Şi'bü Ebî Tâlib, Ebû Kubeys'in arka tarafında yer alıyordu.⁶¹

6. Hicret:

- Müşriklerin Hz. Peygamber'i hicret esnasında bu dağa doğru gitmelerini sağlayarak burada katletmek için plan yaptıkları aktarılmaktadır.⁶²

- Hz. Peygamber, Medine'ye hicret ederken kendisine verilen emanetleri Hz. Ali'ye bırakmıştı. O da Ebû Kubeys'e çıkararak sahiplerinin gelip alması için bir duyuru yapmıştı.⁶³

- Hz. Peygamber, hicret için yola çıktıktan sonra Mekkelilerin Ebû Kubeys'ten bir kişinin Sa'd b. Mu'âz ve Sa'd b. Ubâde'nin Müslüman olması durumunda Mekke'nin Hz. Muhammed'in eline geçeceğini söylediği rivayet edilir.⁶⁴

7. Kaza Umresi: Hudeybiye'den sonraki yıl Müslümanların yaptıkları umre esnasında Mekkeliler müşriklerin anlaşma gereği üç gün boyunca Ebû Kubeys'in üstünde konakladıkları bilinmektedir.⁶⁵

8. Fetih: Hz. Ebû Bekr'in âmâ babası Ebû Kûhâfe, en küçük oğlundan olan kız torunu ile birlikte Mekke'nin fethi esnasında bu dağa çıkmıştı. O, torununa gördüğü manzarayı anlatmasını istemiş ve böylece olan biten hakkında bilgi sahibi olmuştu.⁶⁶

60 Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî, *Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed (Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1984), 2/40.

61 İbrahim b. Ömer b. Hasan er-Ribât b. Ali b. Ebî Bekr el-Bukâ'î, *Nazmu'd-dürer fî tenâsübî'l-âyyât ve's-süver* (yy.: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ty.), 19/4.

62 Halil Aldemir, "Alauddin Çelebi el-Amasi'nin Yasin Suresi Tefsirinin İncelenmesi", *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 1 Cilt (Amasya, 2017), 180.

63 Abdul Aziz Ash-Shanâwi, *The Ministers around the Prophet* (Riyad: Darussalam, 2004), 82.

64 eş-Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-raşâd fî sîreti hayri'l-'ibâd*, 3/254-255.

65 Mücahit Çolak-Murat Çinar, "İslâm Hukukunda Kolaylaştırma İlkesinin Haccın Rükünlerinde Günümüz Uygulaması", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20/3 (27 Aralık 2018), 61.

66 Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhafız eş-Şelebî (Mısır: Şirketü Mektebe ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955), 2/405; Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân, *el-İhsân fî takrîbi şaḥîhi İbn Hibbân*, thk. Şuayb Arnaut (Beirut: Müessetü'r-Risâle, 1988), 16/187.

9. Veda Haccı: Vedâ Haccı esnasında Hz. Peygamber, Ebû Kubeys'e çıkararak "İnsanlara hac ibadetini duyur; gerek yaya olarak gerekse yorgun argın develer üzerinde uzak yollardan gelerek sana ulaşsınlar. (Hac, 22/27)"⁶⁷ ayetinin gereği olarak "Ey insanlar, Rabbinizin beytini hacediniz." diyerek hac ibadetini duyurmuştur.⁶⁸

10. Üveys el-Karanî: Üveys el-Karanî'nin Siffîn ve Dımaşk'ın yanı sıra Ebû Kubeys Dağı'nda öldüğü de rivayet edilir.⁶⁹ Üveys'in Ebû Kubeys'le birlikte anılması bununla sınırlı değildir. Hz. Ömer, vefat ettiği yıl hac mevsiminde Ebû Kubeys'e çıkararak Yemenli hacılara Üveys el-Karanî'nin aralarında olup olmadığını sormuş ve onun Arafât'ta olduğunu öğrenmişti.⁷⁰

11. Evliya Çelebi, Hz. Hasan'ın evinin Ebû Kubeys'te yer aldığını aktarmaktadır.⁷¹ Ancak biz bu rivayeti diğer İslam tarihi kaynaklarında tespit edemedik.

11. Kâbe Muhasarası: Yezîd döneminde Abdullah b. Zübeyr, Mekke'de hilafet iddiasıyla öne çıkmıştı. Bunun üzerine Medine'de Harre Vak'ası'nda çok kişinin ölmesine sebep olan Müslim b. Ukbe liderliğindeki Yezîd'in ordusu Mekke'ye doğru yola çıktı. Yolculuk esnasında Müslim'in hastalanıp ölmesi üzerine Husayn b. Nümeyr, ordunun başına geçti.⁷² Abdullah b. Zübeyr de kendisini emniyete almak için Kâbe'ye sığınmak zorunda kaldı. Bunun üzerine Emevî ordusu Ebû Kubeys üzerine çocuk kafası büyüklüğünde taş atan bir mancınık yerleştirerek Kâbe'yi hedef aldı. Buradan atılan taşlardan korunmak isteyen Abdullah b. Zübeyr taraftarları ahşaptan büyük kalkanlar ve kulübeler yapmışlardı. Fakat Ebû Kubeys'ten atılan bu taşlar, Kâbe'nin duvarlarına isabet ederek hasar almasına neden olmuştu. Bu hadise esnasında Ebû Kubeys'in üzerine ikinci vaktinden sonra yıldırım isabet ettiği ve on sekiz Şamlı askerle birlikte mancınınığın yandığına yönelik abartılı bir rivayet bulunmaktadır.⁷³ Aktarılan habere göre yanan mancınınığın yerine hemen yenisi yapılarak bu dağa yerleştirilmiştir. Kuşatmaysa Yezîd'in ölüm haberi

67 Ayetin meâli, Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli'nden iktibas edilmiştir. (Kaynak: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Hac-suresi/2620/25-37-ayet-tefsiri>)

68 Ebû'l-Kasım Carullah Mahmûd b Ömer b Muhammed Zemahşeri, *Tefsirü'l-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vîl*. (Beyrut: Dâru'l-Kitâb el-'Arabî, 1407), 3/152.

69 Muhammed b. Hibbân b. Aḥmed el-Bustî İbn Hibbân, *es-Şikâtu li ibni Hibbân*, thk. Muhammed 'Abdulmu'id (Haydarâbâd: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-'Osmâniyye, ts.), 4/52.

70 Kazvîni, *Âsâru'l-bilâd ve aḥbâru'l-ibâd*, 71.

71 Evliya Çelebi, *Seyahatname* (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1985), 9/183.

72 Hasan Onat, "Husayn b. Nümeyr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/413.

73 Hicrî 732 yılında Zilhicce ayının sonunda Ebû Kubeys'in üstüne yıldırım düştüğü ve bundan dolayı bir kişinin öldüğü de rivayet edilir. et-Taḳî el-Fâsî, *Şifâü'l-garâm bi aḥbâri'l-beledi'l-ḥarâm*, 2/321.

sonrasında kaldırılmıştır.⁷⁴ Abdülmelik b. Mervân dönemindeyse Haccâc b. Yusuf, Abdullah b. Zübeyr'in kontrolündeki Kâbe'yi bir kez daha kuşattı. O, bu sefer için Ebû Kubeys'e mancınık kurarak Kâbe'nin çevresine konuşlanan muhalifleri hedef aldı.⁷⁵

317/930 yılında Zilhicce'nin sekizinci gününde (terviye günü) "Bahreyn Karmatîleri'nin en güçlü lideri Ebû Tâhir el-Cennâbî" Harem'e bir baskın tertip etmişti. O, Kâbe'ye ait kapıyı kırıp içeride bulunan kıymetli eşyaları yağmalamıştı. Bununla yetinmeyen el-Cennâbî, sonrasında altınoluğu çalmak için Kâbe'nin çatısına çıktığında Ebû Kubeys'in üzerinde konuşlanan Hüzeyl kabilesine mensup okçular tarafından hedef alınarak aşağı inmesi sağlanmıştı.⁷⁶ 1670 yılındaysa "Ahmet Paşa kethüdası Hasan Paşa" Harameyn'de düzen ve otoriteyi sağlamak üzere görevlendirilmişti. Ancak o, bu vazifeyi yerine getirirken şeriflerle sorun yaşamıştı. Bunun üzerine Osmanlı karşıtı şerifler Ebû Kubeys Dağı ve Mekke'deki yedi minarenin üzerine çıkarak hacılara ateş açmış ve iki yüz kişi katledilmiş; yedi yüz kişi de yaralanmıştı.⁷⁷ Bu rivayetlerden dağın Kâbe güvenliği için stratejik bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır.

12. Zemahşerî Ebû Kubeys'te: Ünlü müfessir Zemahşerî'nin Ebû Kubeys Dağı'na çıkarak Araplara şöyle dediği rivayet edilir: "Atalarınızın dilini gelin benden öğrenin."⁷⁸

5. Mesellerle Ebû Kubeys

Ebû Kubeys, Kâbe'nin yakınında olması sebebiyle birçok mesele konu olmuştur. Bu dağ, Allah yolunda infak etme, kelâmî tartışmalar, fetvalar, dilde lahn gibi birçok konuda örnek verilen bir yerdir.

1. İnfak:

- Hz. Peygamber'in ilmin fazileti hususunda Ebû Kubeys'i örnek verdiği nakledilmektedir. Rivayete göre o, şöyle demiştir:

*"Allah'tan başkası için ilim talep eden kimse dünyadan ilim kendisini mahrum etmiş bir şekilde ayrılır. Allah için ilim talep eden kimseyse gündüzleri oruçlu, geceleri namazla geçiren gibi sevap alır. Kişi için ilimden bir bâb öğrenmek, Ebû Kubeys, ağırlığınca altını infak etmesinden daha hayırlıdır."*⁷⁹

74 Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/197-203, 216.

75 el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 2/338.

76 Nasuhi Ünal Karaaslan, "Hüzeyl (Benî Hüzeyl)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/72.

77 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 9/151.

78 Mustafa Öztürk - M. Suat Mertoğlu, "Zemahşerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 236.

79 Muhammed b. Abdurrahman b. Ömer b. Muhammed b. Abdullah Ebû Hâmid Cemâlüddin el-Habeşî el-Vesâbî, *Neşru tay et-ta'rîf fi fağli ħamleti'l-'ilmi's-şerîf ve'r-red 'alâ mâkâthüm es-seĥîf* (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1997), 56.

- Mücâhid'in şöyle dediği nakledilir: "Allah için Ebû Kubeys ağırlığında altın infak etsem bu israf olmaz. Fakat Allah'a isyan yolunda harcayacağım az bir miktar altın israf olur."⁸⁰

- Sahabeden İbn Ebî Nüvâs, Abdullah b. Ömer'e "Keşke Ebû Kubeys ağırlığınca altınım olsaydı." demişti. Bunun üzerine İbn Ömer, ona bu kadar altınla ne yapacağını sormuştu. İbn Ebî Nüvâs, "Onun (altınların) üstünde ölürdüm." diyerek İbn Ömer'i güldürmüştü.⁸¹

2. Fıkıh: 460 m rakıma sahip olan Ebû Kubeys Dağı'nın üzerinde kılınan namazın Kâbe'nin seviyesinden yüksekte olması sebebiyle câiz olup olmadığı fakihler tarafından cevaplanan bir soru olmuştur. Buna göre Kâbe, arzdan arşa kadar olduğu için bu dağda kılınan namaz geçerlidir.⁸² Zira İbn Cüreyc, Atâ b. Ebî Rebâh'a Ebû Kubeys'in üzerinde imam ile birlikte namaz kılan kimisenin fikhî durumunu sormuş; Atâ da bu namazın câiz olduğunu söylemişti.⁸³

3. Dil: Ebû Kubeys, Arap dilinde lahn hususundaki şu örnekte zikredilmektedir:

*Adamın biri Ebû Hanife'ye gelerek şöyle bir soru sordu: "Bir kişi eline taş alsın ve bununla karşısındakinin başına vurarak öldürse onun hakkında ne hüküm verirsin? Hayır. Şayet ona bir taşla değil Ebû Kubeys'le dahi vursa böyledir."*⁸⁴

Ebû Hanîfe'nin burada lahn olarak değerlendirilen kullanımı "(لو ضربه) لا، وأبا قيس" ibaresinde بأبا قيس yerine بأبي قيس demesidir.⁸⁵

4. Kelâm:

- Mutezilî alimlerden Ebû'l-Huzeyl el-Allâf, müşebbihe olmakla itham edilen Hişâm b. el-Hakem'le⁸⁶ Ebû Kubeys'in yanında karşılaşmıştı. el-Allâf'ın Hişâm'a şöyle dediği rivayet edilir: "Kendisine ibadet edilen Allah mı daha büyük yoksa bu dağ (Ebû Kubeys) mı?" Hişâm, Ebû Kubeys'e işaret ederek şöyle demiştir: "Bu dağ ondan daha büyüktür."⁸⁷

80 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 17/498.

81 el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 3/96.

82 Muammer Arangül, "Küre Bir Dünyada İstikbâl-i Kıblenin İmkânı Üzerine", *Bilimname* 2019/37 (30 Nisan 2019), 835.

83 el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 3/289.

84 el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/81.

85 Mehmet Nafi Arslan, "Klasik Arap Edebiyatında 'Lahn' Konulu Rivayetler", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/2 (27 Eylül 2018), 435.

86 Mustafa Öz, "Hişâm b. Hakem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998) 154.

87 Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî, *el-Farâğ beyne'l-firâğ* (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1977), 48.

- Şeyh Müfîd, muharrik bir unsur olmadan cisimlerin hareketinin mümkün olup olmadığı sorusuna Ebû Kubeys Dağı üzerinden cevap vermiştir. Ona göre şayet bu mümkün olsaydı Ebû Kubeys, havada dururdu.⁸⁸

6. Eğlence

Emevîler döneminde Ebû Kubeys, insanların geceleri şarkıcılar eşliğinde toplanıp eğlendikleri bir yer olmuştur. İsbehânî, gece vakti burada toplanan şarkıcılara Ma'bed adlı kişinin şarkı söylediğini aktarmaktadır. Bundan dolayı da Mekke emîri şehirden şarkıcıları sürmek istemişti.⁸⁹ Aynı şekilde Abdullah b. Zübeyr, bir gece şarkı sesi duyup Ebû Kubeys'e gelmişti. Güzel sesin geldiği yere doğru gidip arkadaşlarının burada olduğunu görmüş ve şarkıyı söyleyen kişinin İbn Ebî Süreyc olduğunu öğrenmişti.⁹⁰ Başka bir rivayetteyse Said (Ebû Mesud) el-Hüzelî adlı kişinin Ebû Kubeys'te taş işlediği ve Mekkeli gençlerin her günün sonunda onu bu dağdan alıp şehrin ortasındaki Bathâ adlı yere götürerek şarkı söyledikleri aktarılmaktadır.⁹¹

7. Rasat Merkezi

Ebû Kubeys, Ramazan'ın başlangıcı ve bitişini tespit etmek için hilâlin gözlendiği yerlerden biridir. Dağa çıkan Mekke kadıları, hilâlin görünüp görünmediği hususunda gözlem yapan bilginlerle istişare ederdi.⁹² Mekânın bu işlevi sebebiyle Mısırlı Selefî alimlerden "Muhammed b. Abdirrezzâk b. Hamza el-Mısrî el-Ezherî el-Mekkî" (ö. 1972) Ebû Kubeys'in üstüne bir rasathane kurmaya teşebbüs etmişse de girişiminden sonuç alamamıştır.⁹³

8. Üzerine İnşa Edilen Yapılar

1. Ribat: İbn Cübeyr, Mekke'yi ziyaret ettiğinde Ebû Kubeys'in üzerinde içerisinde insanlar tarafından kutsal görülen bir mescidin yer aldığı bir ribatın varlığından bahsetmektedir. O, bu dağın üstünde Mekke emîrliği yapan İsa Ebû Mükessir'in kireçten yaptırdığı kalenin kalıntılarını haber vermekte-

88 Halil İbrahim Bulut, "Mu'tezile Mezhebinde Nedensellik Tartışmaları", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 3/3 (2003), 292.

89 Ali b. Hüseyin b. Muhammed Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, *el-Egânî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/262.

90 el-İsfehânî, *el-Egânî*, 1/258.

91 Ali b. Hüseyin b. Muhammed Ebû'l-Ferec el-İsfehânî *el-Egânî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 5/70; İrfan Aycan, "İslâm Toplumunda Eğlence Sektörünün Ortaya Çıkışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38/ (1998), 191.

92 Takyyüddin Muhammed b. Ahmed el-Hasenî el-Fâsî el-Mekkî, *el-İkdü's-şemîn fî târîhi'l-beledi'l-emîn*, *thk. Muhammed Abdülkadir Ahmed 'Atâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 5/291.

93 Mustafa Genç, "Muhammed b. Abdirrezzâk Hamza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2016), Ek-2/294.

dir. Bu kaleyi Selahaddin Eyyûbî döneminde hac emîri olarak görevlendirilen Taştekin el-'Irâkî, İsa'nın muhalefeti sebebiyle -1176 yılında- yıktırmıştır.⁹⁴

2. Mescid: Ebû Kubeys'in üstünde Mescidü Bilâl adlı meşhur bir cami bulunuyordu. Söz konusu ibadethanenin Bilal-i Habeşî'nin fetihten sonra Mekke'de ezanı bu dağdan okuması sebebiyle onun adına nispet edildiği aktarılsa da bu doğru değildir.⁹⁵ Ebû Kubeys'in üzerine inşa edilen bu caminin bir diğer adı Mescidü İbrahim'dir. Bu bina, İbrahim adlı -Hz. İbrahim değil- kişiye nispet edilmektedir.⁹⁶ Ne zaman yapıldığı bilinmeyen fakat oldukça eski tarihli bu mescid, 1841 senesinde Hint asıllı biri tarafından yeniden inşa edilmiş; 1980'lerde dağın yıkılışına kadar mevcudiyetini sürdürmüştür.⁹⁷

3. Zâviye: Ebû Kubeys'in sûfiler için önemli bir toplanma yeri olduğu bilinmektedir. Örneğin Hallâc, dört yüz talebesiyle beraber Mekke'ye gelerek Ebû Kubeys Dağı'nın üstünde yemek vermişti.⁹⁸ Evliya Çelebi ise burada Şeyh İsmail Celvetî ve Abdullah Celvetî tekkesinin yer aldığını haber vermektedir.⁹⁹ Buna ek olarak Muhammed b. Ali es-Senûsî de 1837 yılında buraya bir zaviye açmıştı. Bundan dolayı da Senûsiyye tarikatı Mekke ve Medine civarında yaşayan bedevîler arasında oldukça yayıldı.¹⁰⁰ Halid-i Bağdadî'nin intisaplılarından biri olan Abdullah Mekkî'nin Ebû Kubeys Dağı'nda bir tekkesi olduğu ve burada faaliyette bulunduğu da bilinmektedir.¹⁰¹ Yine aynı şekilde XIX. asırda Endonezyalı Ahmed Hatib Sambasî adlı Nakşî şeyhinin Ebû Kubeys Dağı'nda bir zaviyesi bulunuyordu. Bundan dolayı dağ, Endonezyalı hacıların uğrak noktası olmuştu.¹⁰² Ebû Kubeys'te bulunan bir diğer zâviye, Şeyh Bâbekî'ye ait etrafında evler bulunan binadır.¹⁰³ Osmanlı arşiv kayıtlarında da burada Nakşî-Hâlidî dergâhı olduğundan bahsedilmektedir.¹⁰⁴ Hatta ha-

94 Ebû'l-Hüseyn Muhammed b Ahmed İbn Cübeyr, *Rihletu İbn Cübeyr* (Beyrut: Dârun ve Mektebetü'l-Hilâl, 1964), 76.

95 el-Bilâdî, *Me'âlimü Mekke et-tarihiyye ve'l-eseriyye*, 11.

96 Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzi, *Müşîru'l-'azmi's-sâkin ilâ eşrafi'l-emâkin*, thk. Merzuk Ali İbrahim (Dâru'r-Râye, 1995), 2/330.

97 Boks, "Ebûkubey's", 10/281.

98 Ebû'l-Mugîs el-Hüseyn b. Mansûr el-Beyzâvî Mansûr, *Dîvanu Mansûri Hallac* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ty.), 33; Taha Abdülbaki es-Sürûr, *el-Hüseyn b. Manşûr el-Hallâc* (Lübnan: Dâru'l-Kalem, ty.) 40.

99 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 9/183.

100 Mustafa Çabuk, "Senusilik ve İşgalcilere Karşı Kuzey Afrika'da Osmanlı- Senusi İş Birliği", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16/1 (21 Nisan 2019), 222.

101 Cevat Ekici, "Eynesil'de Bir Halidî Şeyhi: Hacı Mustafa Eren", *Geçmişten Günümüze Giresun'da Dinî ve Kültürel Hayat Sempozyumu -I (25-27 Ekim 2013)*, ed. Mehmet Fatsa (Giresun İl Özel İdaresi Kültür Serisi-2, 2013), 53.

102 İsmail Hakkı Göksoy, "Endonezya'da Tasavvufî Hareketler ve Bazı Özellikleri", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 4/11 (2003), 80.

103 Abdullah el-Gâzî el-Mekkî, *'İfâdetü'l-enâm* (Mekke: Mektebetü'l-Esedî, 2009), 3/532.

104 bkz. Osmanlı Arşivi (BOA), *Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.)* (111-75).

rap hale gelen bu dergâhların tamir ve inşası için çalışılmış,¹⁰⁵ görev yapan şeyhlere de maaş bağlanmıştır.¹⁰⁶

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada Ebû Kubeys ile ilgili rivayetler bir araya getirilerek dağın Câhiliye'den itibaren bir inanç merkezi olduğu ortaya konulmuştur. Kutsal Safâ Tepesi'ne bitişik olması sebebiyle halk tarafından kült merkezi olarak görülen bu yer, yıkılışına kadar umre ve hacca giden ziyaretçilerin uğrak noktalarından biri olmayı sürdürmüştür. Kâbe'ye yakınlığından mütevellid hakkında yeryüzünün ilk dağı olduğu vb. birçok mit üretilmiştir.

Dağın üzerinde meydana gelen tarihî hadiselerle bakıldığında Ebû Kubeys'in Mekke açısından önemli bir tarihî mekân olduğu ortaya çıkmaktadır. Örneğin Hz. Peygamber'in (s) Mekkelileri İslâm'a davet etmek için buraya çıktığına yönelik haber, Siyer açısından dağın mühim bir yere sahip olduğuna işaret etmektedir. Hz. İbrahim'in insanları buradan hacca davet ettiği, Câhiliye döneminde Âs b. Vâil tarafından haksızlığa uğrayan Yemenli tüccarın dağa çıkarak zulme uğradığını haykırması ve nihayet Zemahşerî'nin Araplara söz konusu yerden meydan okuması, Ebû Kubeys'in duyuru yapmak için gidilen bir yer olduğunu da göstermektedir.

Ebû Kubeys, Kâbe'yi ele geçirmek veya güvenliğini sağlamak isteyenler için askerî bir üsttür. Tarihte Kâbe'yi ele geçirmek isteyen güçler, bu mekânı aktif bir şekilde kullanmışlardır.

Ebû Kubeys, kültürün ayrılmaz bir parçası olarak mesellere de konu olmuştur. Ayrıca bu dağ, hilâlin izlenmesi için bir rasat merkezi olarak kullanılmıştır. Buna ek olarak Emevîler döneminde mekânda eğlence amaçlı insanların toplanıp kasideler okuduğu söylenebilir. Fakat bu durum, Mekke valileri tarafından pek de hoş karşılanmamıştır. Üzerineyse ribat, mescid ve zâviyeler inşa edilmiştir. 1980 yılında burası tıraşlanarak üstüne büyük bir saray inşa edilmiştir. Böylece dağ, tarihî mekân olma hüviyetini yitirmiştir.

Tarihî mekânların muhafazası, günümüzde üzerinde durulan bir konudur. Ancak bugün İslâm'ın doğduğu Mekke ve civarındaki İslâm'ın kültürel mirası olan yerlere aynı önemin verilmediği bir gerçektir. Yıkılan bir eserin yerine yenisi aslına benzetilmek suretiyle yapılabilir. Ancak değiştirilen tarihî topografyayı eski haline getirmek neredeyse imkânsızdır. Bugün İstanbul'da Eyüp'e ve Haliç'e bakan Pierre Loti Tepesi'nin yıkılıp üstüne büyük bir bina inşa edilmesi, kimse tarafından kabul görmeyeceği gibi tahayyül dahi edilemez. Hal böyleyken İslâm'ın merkezinin geçmişten gelen tarihî dokusunun/

105 bkz. Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı* (33-87).

106 bkz. Osmanlı Arşivi (BOA), *Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO)* (37-2718).

topografyasının aşama aşama bozulması, Müslümanların kültürel mirasına karşı işlenen vicdanî bir suçtur. Ebû Kubeys bunun sadece tikel bir örneğidir.

Mekke’de ihramlıyken yeşile veya bir canlıya zarar vermek dahi yasakken Kur’an’da Allah’ın şiarlarından olduğu buyrulan Safâ Tepesi’nin bağlantılı olduğu Ebû Kubeys’in yok edilmesi, her şeyden önce inanca saygısızlıktır. Mekke şehriyle ilintili zengin bir tarihe sahip olduğunu düşündüğümüzde, dağın ortadan kaldırılmasının kültür perspektifinden de tasvip edilebilir bir yanı bulunmamaktadır. Esasında Ebû Kubeys’in yıkılışı; geçmişin bilgisinin yok edilmesi, Siyer coğrafyasının -dolayısıyla Hz. Peygamber’in hayatının- izlerinin Mekke’den silinmesi, Müslümanların tarihsel birikimlerinin ortadan kaybolmasıdır. Üzerine inşa edilen yapının kamusal kullanıma ait bir hastane, üniversite veya kütüphane olmayıp kraliyet sarayı olması, sorgulanması gereken bir diğer husustur. Buradan da anlaşılacağı üzere Mekke’deki imar politikalarının kültür temelli değil, ekonomik çıkar ve mezhepsel ideoloji odaklı olduğu açıktır.

Tarih boyunca buraya hükmedenler kendilerini “hâdimü’l-harameyn” (Mekke ve Medine’nin hizmetkârı) olarak vasıflandırmışlardır. Dolayısıyla İslâm’ın merkezleri olan Mekke ve Medine, herhangi bir zümre veya ideolojiye ait değildir. Müslümanların ortak mirasıdır. Harameyn’in tarihî dokusuna/topografyasına yönelik politikalar oluşturulurken bu göz ardı edilmemelidir.

Kaynakça

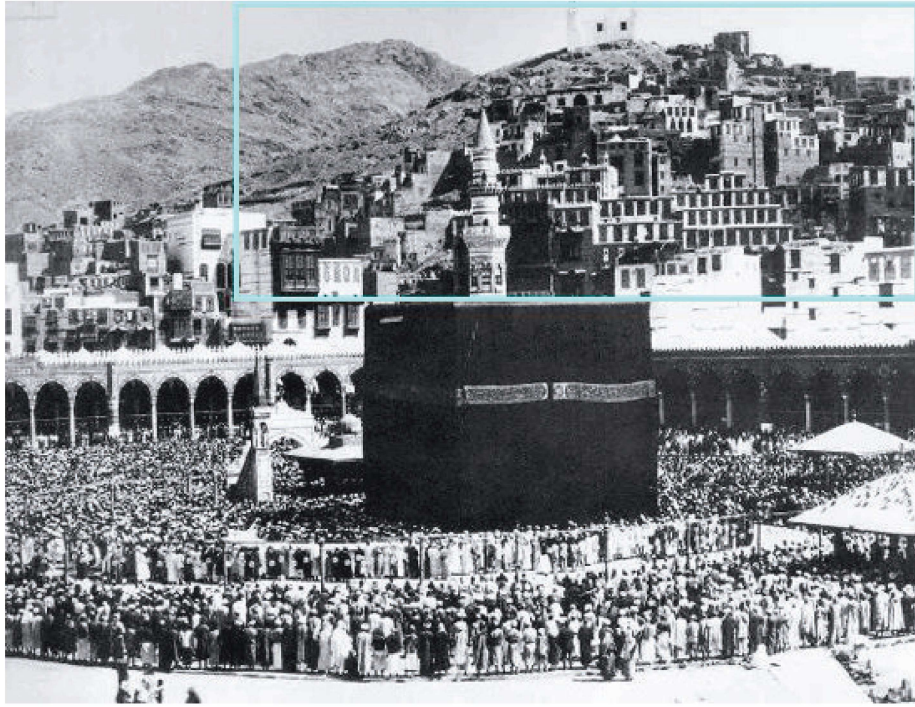
- ABDÜLHALİK, Deynâ. "Tu'rafü 'alâ 'Kaşri's-Şafâ'.. muşirru ikâmeti'l-melik bi'l-'aşri'l-evâhir ve yuhtağanü kumamü Mekke". *el-Vađan*. 31 Mayıs 2019. Erişim 18 Haziran 2020. <https://www.elwatannews.com/news/details/4182888>
- ABU HUZAIFA. "Mount Abu Qubais". *Islamiclandmarks*. Erişim 27 Haziran 2020. <https://www.İslâmiclandmarks.com/makkah-other/mount-abu-qubays>
- AL SADAT, Anwar. "Zamzam springs prevent the demolition of Mt. Abu Qubais". *Arab News*. 10 Mayıs 2013. Erişim 17 Haziran 2020. <https://www.arabnews.com/news/451080>
- AL-AHSA, Mohammed Al-Khalifah. "Mescidü Bilâl A'lâ Cebeli Ebî Kubeys". *Twitter*. 10 Temmuz 2020. Erişim 25 Haziran 2020. <https://twitter.com/desertlover79/status/1016651758326689793/photo/1>
- ALDEMİR, Halil. "Alauddin Çelebi el-Amasi'nin Yasin Suresi Tefsirinin İncelenmesi". *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. 175-186. Amasya, 2017.
- , "İslâm Öncesi Mekke Ekonomisinin Kur'an Daveti Açısından Değerlendirilmesi". *Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumunu*. 279-302. İstanbul, 2011.
- ARANGÜL, Muammer. "Küre Bir Dünyada İstikbâl-i Kiblenin İmkânı Üzerine". *Bilim-name* 2019/37 (30 Nisan 2019), 815-856.
- ARSLAN, Mehmet Nafi. "Klasik Arap Edebiyatında 'Lahn' Konulu Rivayetler". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/2 (27 Eylül 2018), 421-447.
- ARZY, Shahar vd. "Vahiylar Niçin Hep Dağlarda Geldi? Mistik Tecrübelerin Bilişsel Nörobilim ile İlişkisi, çev. Ali Kuşat-M. Mücahid Atik-Yasin Yaylagül-Olaf Blanke". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2012), 89-99.
- ASH-SHANÂWÎ, Abdul Aziz. *The Ministers around the Prophet*. Riyad: Darussalam, 2004.
- AYCAN, İrfan. "İslâm Toplumunda Eğlence Sektörünün Ortaya Çıkışı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38/ (1998), 155-194.
- 'AYDERÛS, Hamid. "İnsâniyyetü'n-Nebî bi Ma'riği 'es-Selâm 'aleyke' bi Mekke". *Al-jazeera*. 12 Ekim 2013. Erişim 25 Haziran 2020. <https://www.aljazeera.net/news/reportsandinterviews/2013/10/12/%D8%A5%D9%86%D8%B3%D8%A7%D9%86%D9%8A%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%86%D8%A8%D9%8A-%D8%A8%D9%85%D8%B9%D8%B1%D8%B6-%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85-%D8%B9%D9%84%D9%8A%D9%83-%D8%A8%D9%85%D9%83%D8%A9>
- BAĞDÂDÎ, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-. *el-Farq beyne'l-firaq*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1977.
- BEKRÎ, Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdülaziz b. Muhammed el-. *el-Mesâlik ve'l-memâlik*. 2 Cilt Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1992.
- BİLÂDÎ, Âtik b. Gays el-. *Me'âlimü Mekke et-tarihiyye ve'l-eseriyye*. Mekke: Dâru Mekke, 1980.
- BOKS, Abdullah A. "Ebûkubey's". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/280-281. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- EL-BUKÂÎ, İbrahim b. Ömer b. Hasan er-Ribât b. Ali b. Ebî Bekr. *Nazmu'd-dürer fi tenâsübî'l-âyât ve's-süver*. 22 Cilt. yy.: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ty.

- BULUT, Halil İbrahim. "Mu'tezile Mezhebinde Nedensellik Tartışmaları". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 3/3 (2003), 275-292.
- BUSTÎ İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-. *es-Şikâtu li ibni Hibbân*. thk. Muhammed Abdulmuid. Haydarâbâd: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-'Osmâniyye, ts.
- CÂHİZ, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî. *er-Resâ'ilü's-siyâsiyye*. 1 Cilt. Beyrut: Dârun ve Mektebetü'l-Hilâl, ty.
- , *Kitâbü'l-ḥayvân*. 7 Cilt Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2003.
- ÇABUK, Mustafa. "Senusilik Ve İşgalcilere Karşı Kuzey Afrika'da Osmanlı- Senusi İş Birliği". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16/1 (21 Nisan 2019), 221-256.
- ÇELEBİ, Evliya, *Seyahatname*. 9 Cilt. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1985.
- ÇOLAK, Mücahit - Çinar, Murat. "İslâm Hukukunda Kolaylaştırma İlkesinin Haccın Rükünlerinde Günümüz Uygulaması". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20/3 (27 Aralık 2018), 49-67.
- DEVÂDÂRÎ, Seyfüddîn Ebû Bekr b. Abdillâh b. Aybek ed-. *Kenzü'd-dürrer ve câmi'u'l-ğurer*, thk. Berand Ratke vd. 9 Cilt. yy.: İsa el-Bâbî el-Halebî, 1982.
- DİNDİ, Emrah. "Câhiliye Arap Hac Ritüellerinin Kur'an'daki Menâsikle Diyalektik İlişkisi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/1 (15 Haziran 2017), 577-638.
- ED-DÜMEYRÎ, Kemalüddin Muhammed b. Musa b. İsa. *Ḥayâtü'l-ḥayvânî'l-kübra*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ty.
- EBÛ SA'D EL-ÂBÎ. *Nesru'd-dür fî'l-muhâdarât*, thk. Halid Abdülgani. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2004.
- EKİCİ, Cevat. "Eynesil'de Bir Halidî Şeyhi: Hacı Mustafa Eren". *Geçmişten Günümüze Giresun'da Dinî ve Kültürel Hayat Sempozyumu -I (25-27 Ekim 2013)*. ed. Mehmet Fatsa. 502-516. Giresun İl Özel İdaresi Kültür Serisi-2, 2013.
- ESKİN, Ümit. "Risalet Görevinin Başlangıcından Vefatına Kadar Hz. Peygamber'in Hayatında Hediye". İstanbul: İstanbul Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- EZRAKÎ, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdullah b. Ahmed. *Aḥbâru Mekke ve mâ câ'e fihâ mine'l-âşâr*. thk. Ruşdî Şâlih Melḥas. Beyrut: Dâru'l-Endelus, ts.
- FÂKİHÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs el-. *Aḥbâru Mekke fî kadîmi'd-dehr ve ḥadîsih*. thk. Abdülmelik Abdullah Dehîş. Beyrut: Dâru Hıdır, 1993.
- FÂSÎ, Muhammed b. Ahmed b. Ali et-Taḳî el-. *Şifâü'l-garâm bi aḥbâri'l-beledi'l-ḥarâm*. 2 Cilt Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2000.
- FAYDA, Mustafa. "Âs b. Vâil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 3. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- GENÇ, Mustafa. "Muhammed b. Abdirrezzâk Hamza". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek-2/294-295. İstanbul: TDV Yayınları, 2016.
- GÖKSOY, İsmail Hakkı. "Endonezya'da Tasavvufî Hareketler ve Bazı Özellikleri". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 4/11 (2003), 75-115.
- HAMEVÎ, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî Bağdâdî Rûmî el-. *Mu'cemü'l-büldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1995.
- HARMAN, Ömer Faruk. "Dağ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/400-401. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- EL-'ISÂMÎ, Abdülmelik b. Hüseyin b. Abdülmelik. *Semṭu'n-nücûm el-'avâlî fî en-bâi'l-evâil ve't-tevâlî*, thk. Adil Ahmed Abdülmecud-Ali Muhammed Ma'ûz. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1988.

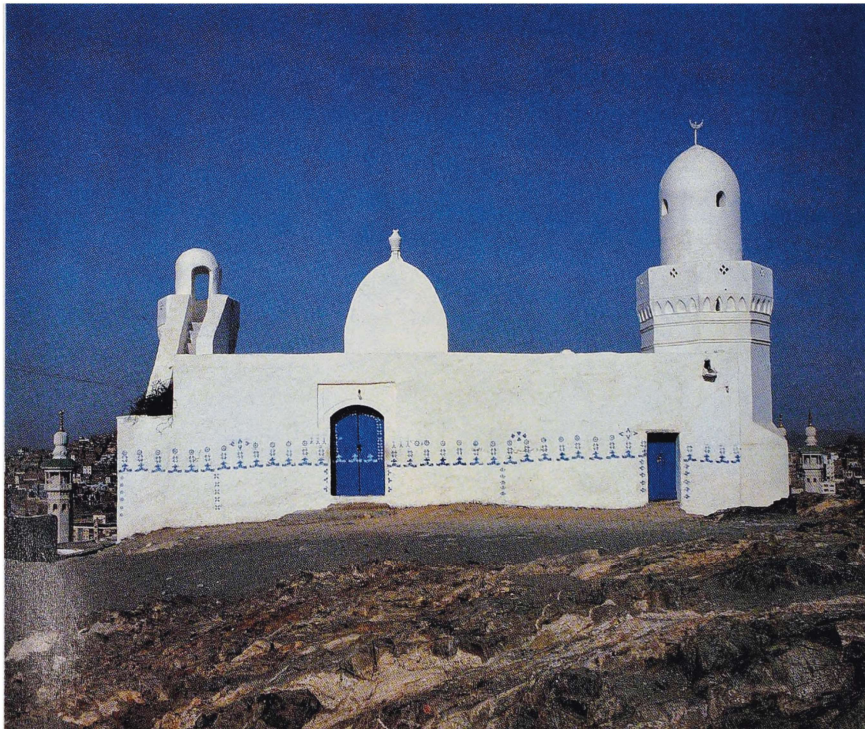
- İBN CÜBEYR, Ebû'l-Hüseyin Muhammed b Ahmed. *Rihletu İbn Cübeyr*. 1 Cilt. Beyrut: Dârun ve Mektebetü'l-Hilâl, 1964.
- İBN HİBBÂN, Ebû Hâtim Muhammed. *el-İhsân fî takrîbi şahîhi İbn Hibbân*. thk. Şuayb Arnavut. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988.
- İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. *Mustafa es-Sakâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhafız eş-Şelebî*. Mısır: Şirketü Mektebe ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955.
- İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. *Muhammed Abdülkadir 'Atâ*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- İBN ZAHÎRA. *el-Câmi'u'l-laîf fî fağli Mekke ve ehlihâ ve binâi'l-beyti's-şerîf*. thk. Ali Ömer. yy.: Mektebetü'-Şekafeti'd-Dîniyye, 2003.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Müşîru'l-'azmi's-sâkin ilâ eşrafî'l-emâkin*, thk. *Merzuk Ali İbrahim*. 2 Cilt. Dâru'r-Râye, 1995.
- İBNÜ'Z-ZİYÂ, Muhammed b. Ahmed b. ez-Zıya Muhammed el-Kuraşî. *Târîhu Mekteki'l-Müşerreffe ve'l-Mescidi'l-Harâm ve'l-Medîneti's-Şerîfe ve'l-Kabrü's-Şerîf*, thk. *Alâ' İbrahim-Eymen Nasr*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- EL-İSBEHÂNÎ, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah. *Delâilü'n-nübüvve*, thk. *Muhammed Ravâs Kal'acî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1986.
- EL-İSBEHÂNÎ, Ali b. Hüseyin b. Muhammed Ebû'l-Ferec. *el-Egânî*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- KARAASLAN, Nasuhi Ünal. "Hüzeyl (Benî Hüzeyl)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/70-72. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- KAZVÎNÎ, Ebû Yahya Zekerıyya b. Muhammed b. Mahmud. *Âsâru'l-bilâd ve ahhârü'l-ibâd*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ty.
- MAKKY, Ghazey Abdul Wahed. "Characteristics of pilgrim accommodations in Mecca and ecommendations for improvements". Michigan: Michigan State University, Department of Geography, Doktora Tezi, 1981.
- MANSÛR, Ebû'l-Mugîs el-Hüseyin b. Mansûr el-Beyzâvî. *Dîvanu Mansûri Hallac*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ty.
- EL-MEKKÎ, Abdullah el-Gâzî. *İfâdetü'l-enâm*. 7 Cilt. Mekke: Mektebetü'l-Esedî, 2009.
- EL-MEKKÎ, Takıyyüddin Muhammed b. Ahmed el-Hasenî el-Fâsî. *el-İkdü's-şemîn fî târîhi'l-beledi'l-emîn*, thk. *Muhammed Abdülkadir Ahmed 'Atâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- MERÂKEŞÎ. *el-İstibşâr fî 'acâibi'l-Emşâr*. Bağdat: Dâru's-Şüüni's-Sekâfe, 1986.
- MESCİD-i HARAM. Googleearth, 26 Haziran 2020. earth.google.com
- EL-MEVİLÎ, Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî. *Müsned*. thk. Hüseyin Selim Esed. 13 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1984.
- MÜSLİM, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *el-Müsnedü's-şahîh el-muhtasar bi nakli'l-'adl 'ani'l-'adl ilâ Rasûlillâh*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1374-75/1955-56.
- EN-NEVEVÎ, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Tehzîbü'l-esmâi ve'l-lügât*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- NÜVEYRÎ, Şehabeddin Ahmed b. Abdülvehhab b. Muhammed en-. *Nihâyetü'l-ereb fî fününi'l-edeb*. 33 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiku'l-Kavmiyye, 2002.

- ONAT, Hasan. "Husayn b. Nümeyr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/413-414. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- OSMANLI ARŞİVİ (BOA). *Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK. BŞK.)*. 33-87, 2.
-----, *Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO)*. 37-2718, 2.
-----, *Mütenevvî Maruzat Evrakı (Y.MTV)*. 111-75, 10.
- ÖĞÜT, Salim. "Harem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/127-132. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- EL-ÖMERÎ, Ekrem Zıya. *es-Sîratü'n-nebeviyyeti's-şahîha muhâveletün li-tatbîki kavâ'idî'l-muhaddisîn fî naqdi rivâyâti's-sîrati'n-nebeviyye*. 2 Cilt. Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 6. Basım, 1994.
- ÖRENÇ, Aşir. "Hadisler Çerçevesinde Mekke Şehri ve Fazileti". *Tarih Okulu Dergisi (TOD) = Journal of History School (JOHS) [Tarih Okulu]* 22 (2015), 83-112.
- ÖZ, Mustafa. "Hişâm b. Hakem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/153-154. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- ÖZTÜRK, Mustafa - M. Suat Mertoğlu. "Zemahşerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/235-238. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- PETERS, F. E. *The hajj: the Muslim pilgrimage to Mecca and the holy places*. Princeton: Princeton University Press, 1994.
- EL-SAHRA, Farîk. "Cevletü beyne'd-dehûli ve havmel - Cebelü's-Şâkıb". Erişim 18 Haziran 2020. <http://alsahra.org/?p=8583>
- SİDDİQUÎ, Waseem Ahmed. "Place of Miracle Spilting Moon". World's Largest Islamic Picture Gallery. *Ahlan*. Erişim 26 Haziran 2020. <https://www.ahlanpk.org/moon-split.htm>
- SÛDÂNÎ, Salâh Abbas Hasan es-. *el-Hayâtü'l-ictimâ'yye fî'l-Hicâz kable'l-İslâm*. Amman: Merkezü'l-Kitâbi'l-Akademi, 2016.
- SÜLEYMAN, Ebü'l-Hasan Mukatil b Süleyman b Beşir Mukatil b. *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423.
- ES-SÜNNÎ. "Şuverun li-Cibâli Mekke". *Ahlalhdeeth*, 11 Kasım 2019. <https://www.ahlalhdeeth.com/vb/showthread.php?t=266901>
- ES-SÜRÛR, Taha Abdülbaki. *el-Hüseyn b. Mansûr el-Hallâc*. Lübnan: Dâru'l-Kalem, ty.
- EŞ-ŞÂMÎ, Ebû Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf Salihî. *Sübülü'l-hüdâ ve'r-raşâd fî sîreti hayri'l-ibâd*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud-eş-Şeyh Ali Muhammed Ma'ûz. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- ET-TABERÎ, Ebû Cafer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Câmiü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân*. Beyrut : Dâru'l-Ma'rife, 1986.
-----, *Târîhu't-Taberî: Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*. Beyrut: Dâru't-Türâs, 1967.
- TEMİR, Hakan. "İslâm'dan Önce Arap Yarımadasındaki Sa'âlîk Grupları -Arap Kargaları Taifesinin Örnekleri-". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 4 (25 Haziran 2018), 139-158.
- UÇAR, İlyas. *Mekânın Üretimi -Hz. Muhammed Dönemi Medine'de Gündelik Hayat*. 1 Cilt. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.
- URÎ, Rubin. "Abû Qubays". *The Encyclopaedia of Islam* (Third Edition). 1/50-52. Leiden: E.J. Brill, 2008.

- VESÂBÎ, Muhammed b. Abdurrahman b. Ömer b. Muhammed b. Abdullah Ebû Hâmid Cemâlüddin el-Habeşî el-. *Neşru tay et-ta'rîf fî fağli hamleti'l-'ilmi's-şerîf ve'r-red 'alâ mâkâthüm es-sehîf*. 1 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1. Basım, 1997.
- YAVUZ, Ömer Faruk. "Kur'an'da Kutsal Mekan, Zaman ve Eşya Kavramlarının Sembolik Değeri". *Milel ve Nihal* 3/1-2 (Aralık 2005), 385-403.
- ZEMAHŞERÎ, Ebü'l-Kasım Carullah Mahmûd b Ömer b Muhammed. *Tefsirü'l-Keşşaf an hakaiki't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fî vücuhî't-te'vil*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâb el-Arabî, 1407.
- , Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Cibâlü ve'l-emkine ve'l-miyâh, thk. Ahmed Abdüttevâb 'Avz*. 1 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fazîle, 1999.

Ek-1: Ebû Kubeys Dağı'nı ve üzerindeki mescidi gösteren bir fotoğraf¹⁰⁷

Ek-2: Ebû Kubeys'in üstünde yer alan Mescidü Bilâl'i gösteren 1970'lerde çekilmiş bir fotoğraf¹⁰⁸

107 Waseem Ahmed Siddiqui, "Place of Miracle Spilting Moon", World's Largest Islamic Picture Gallery, *Ahlan* (Erişim 26 Haziran 2020).

108 Mohammed Al-Khalifah Al-Ahsa, "Mescidü Bilâl a'lâ Cebeli Ebî Kubeys", *Twitter* (10 Temmuz 2020).

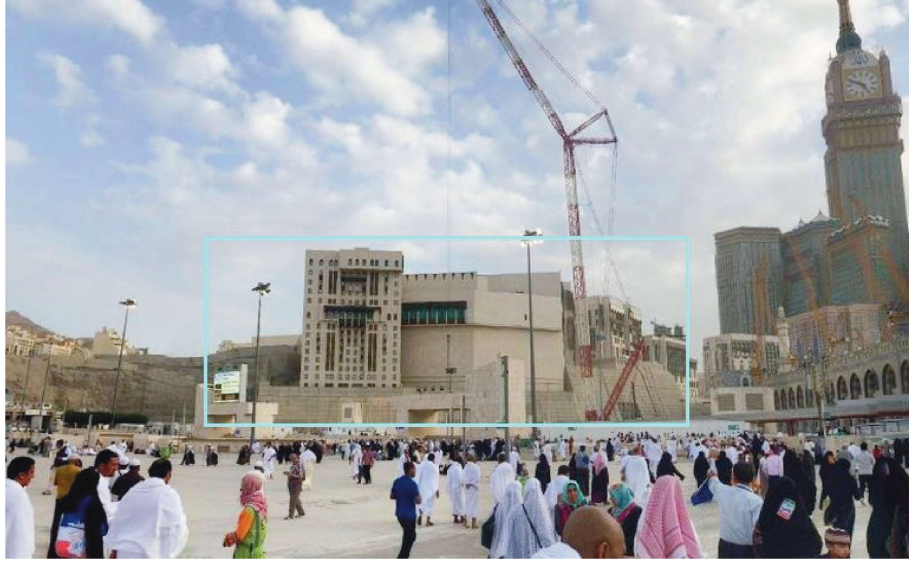
Ek-3: Kral Suud'un Harem'i genişletme çalışmaları sırasında Ebû Kubeys'i ve ona bitişik olan Safâ tepesini gösteren fotoğraf¹⁰⁹

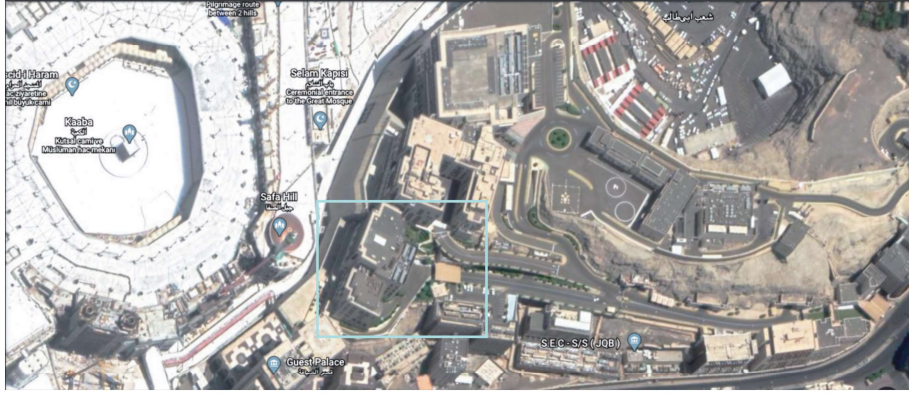
Ek-4: Mekke'de "es-Selâm aleyke" adlı müzede bulunan Hz. Peygamber döneminde Mekke'deki önemli yerleri ve Ebû Kubeys'i de içine alan dağları gösteren harita¹¹⁰

109 es-Sünnî, "Şuverun li-Cibâli Mekke", *Ahlahdeeth*, 11 Kasım 2019.

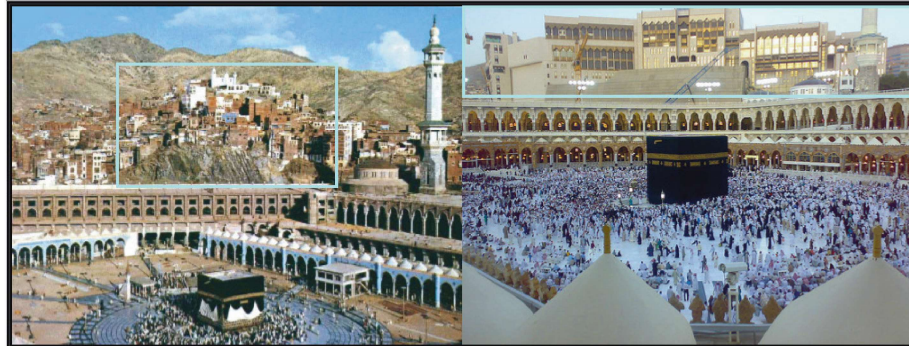
110 Hamid Ayderûs, "İnsâniyyetü'n-Nebî bi Ma'rifeti 'es-Selâm 'aleyke' bi Mekke", *Aljazeera* (12 Ekim 2013).

Ek-5: Ebû Kubeys'in yerine inşa edilen Safâ Sarayı¹¹¹

Ek-6: Günümüzde Ebû Kubeys'in (Safâ Sarayı'nın) bulunduğu yer¹¹²

Ek-7: Ebû Kubeys'in eski ve yeni hali¹¹³

111 Abu Huzaifa, "Mount Abu Qubais", *Islamiclandmarks* (Erişim 27 Haziran 2020).

112 *Mescid-i Haram* (Googleearth, 26 Haziran 2020).

113 Siddiqui, "Place of Miracle Spilting Moon".